

ROME - TIVOLI

Op een goede 30 km. ten ZO van Rome ligt Tivoli, het antieke Tibur, daar waar de vallei van de Aniene (een zijrivier van de Tiber) smaller wordt en één van de beroemdste watervallen van Centraal Italië vormt. De levendige en middelgrote stad (± 45.000 inwoners) ligt op een plateau boven de vlakke die aansluit bij de Campagna Romana en biedt

VILLA D'ESTE

Bij het binnenkomen van Tivoli heet alles 'Garibaldi': zowel de Viale als de Giardino en de Largo! Het is een soort van groot terras vanwaar je een schitterend uitzicht hebt over de vlakke, tot in Rome toe! Je moet vanop de Largo Garibaldi naar links naar het Palazzo d'Este. Oorspronkelijk was dit een benediktijnerklooster (gebouwd waar ooit een Romeinse villa stond), dat in de 13de E. werd ingericht als een bestuurlijk palazzo, van waaruit in opdracht van de Paus de 'Provincia Tiburtina' geleid werd. In 1550 kwam deze taak in de handen van de Kardinaal Ippolito II d'Este, die er door Pirro Ligorio een schitterende villa van liet maken. Zijn opvolgers verfraaiden haar steeds verder tot het complex via een huwelijk in het bezit kwam van Aartshertog Ferdinand van Habsburg. In 1918 werd het geheel door de Italiaanse Staat geconfisqueerd en gerestaureerd.

Je kan een hele tijd dwalen door de vertrekken van wat een heus paleis geworden was rond een fraaie binnenkoer (waar de 'biglietteria' is). Er zijn tientallen zalen waarvan de muren en de plafonds versierd zijn met fresco's allerhande, geschilderd door de grootste namen van het maniërisme en de beginnende barok, als Sebastiano del Piombo en Andrea del Sarto. Maar daarvoor kom je (gewoonlijk) niet naar de Villa d'Este! Je laat je best meeglijden met de massa naar de absolute attractie van deze Villa: zijn tuin. Je doorloopt op die manier enkele grote gangen en als die schilderkunst je aanspreekt, dan kijk je maar rond! Je zal zo terecht komen in een grote loggia vanwaar je een schitterend zicht hebt over een al even prachtige tuin: waarschijnlijk de beroemdste tuin 'All' Italiana' in Italië.

VILLA HADRIANA

De Villa Hadriana is de meest uitgebreide en rijkste van alle Keizerlijke Romeinse villas en een grandioos ruïnencomplex van palazzi, thermen, theaters, nymphaea, portieken, enz. Tussen 118 en 134 heeft Keizer Hadrianus aan de voet van de heuvel waar Tivoli op ligt, een complex laten optrekken, waarin al de plaatsen en gebouwen die hem bijzonder gecharmeerd hadden op zijn vele reizen doorheen de provincies van het Rijk, geëvoceerd werden: het Lyceum, de Accademia en de Stoa Poikilè uit Athene, de Canopus uit de delta

schitterende vergezichten. Al in de Oudheid was het een villegiaturoord en beroemd om zijn villa's en watervallen (o.a. Atticus, Horatius en Maecenas hadden hier een buitenverblijf en de villa van Keizer Hadrianus is nog steeds een toeristische trekpleister).

Door zijn ligging en zijn aanleg en dankzij een eeuwenoude beplanting, die door meer dan 500 fonteinen groen en levendig wordt gehouden, krijg je een heel aparte vermenging van natuurlijke en kunstmatige elementen. Een 'Italiaanse tuin' op zijn best dus, waarin strak geometrische lijnen een 'frivole' toets krijgen door het spel van water en beplanting. Het geklater en gemurmel van het water – het enige geluid dat hier speelt – maken de suggestiviteit van het geheel nog groter. De fonteinen worden gevoed door de Aniene: er is dwars door de stad een leiding gegraven van meer dan 1 km. De hoogste fonteinen krijgen hun water van het riviertje Rivellesse, dat via een aquaduct is afgeleid naar een reservoir onder de binnenkoer van het palazzo.

Van op de loggia zie je al dat moois vóór je: een gelijkmatige glooiing naar beneden, die overgaat in een vlakke zone met 3 grote visvijvers en een parkgedeelte, met links een soort terras dat over het dal uitkijkt, en rechts een hoge wand, waartegen de meest spectaculaire fonteinen zijn aangebracht. Dit is een plek om te genieten van forse perspectieven, grappig beeldhouwwerk en helder water, zoals de heren kardinalen eeuwenlang gedaan hebben! Dan kom je ongetwijfeld langs de 'Grot van Diana', de 'Fontana del Bicchierone' (het 'grote glas') (getekend, naar men zegt, door Bernini), het 'Kleine Rome', de 'De Laan van de 100 Fonteinen', de 'Ovale Fontein' met nissen, het indrukwekkende 'Waterorgel' met een grandioos architecturaal perspectief, de 'Drakenfontein' en ga zo maar door!

Neem tenslotte de tijd om de tuin te dwarsen tot de oorspronkelijke hoofdingang, in de as van het palazzo, vanwaar je een prachtig zicht hebt op de centrale laan en dat palazzo!

van de Nijl bij Alexandrië, de Tempe-vallei uit Thessalië en de Onderwereld zoals dichters zich dat voorstelden.

Veel plezier heeft Hadrianus niet gehad van zijn villa: kort na de voltooiing ervan is hij ziek geworden en heeft hij zich in Baia teruggetrokken, waar hij in 138 gestorven is. Heel de verdere Keizertijd door is het complex een keizerlijk domein gebleven. Maar na de val van het West-Romeinse Rijk zijn het marmer, de mozaïeken, ja tot de bakstenen toe

weggehaald: het werd de steengroeve en de kalkoven voor het Middeleeuwse Tivoli. En toen de villa vanaf de 15de E. als Romeinse ruïne werd herkend, hadden de opgravingen maar één doel: zoveel mogelijk beeldhouwwerk verzamelen. En de oogst was groot: meer dan 300 stukken, goeddeels kopieën van origineel Grieks werk, zijn er opgegraven en over haast alle Europese verzamelingen verspreid. In 1870 heeft de Italiaanse staat het domein aangekocht, methodisch laten opgraven en de monumenten gerestaureerd en ingericht.

Een bezoek aan deze villa wordt al snel een hele wandeling: het domein is tientallen ha. groot! Je moet je daarbij realiseren dat, met uitzondering van de 'Canopus', alle plaatsnamen hypothetisch zijn en dat de charme van de marmerrijkdom vervangen wordt door die van een 'romantisch' ruïnveld en van 'zuivere' (want onbedekte) architectuur! Om toch een beetje het overzicht te behouden start je best in de zaal die aansluit bij de bar vóór de grote muur, waar een grote maquette staat met (opnieuw) een hypothetische reconstructie.

De wandeling begint bij de doorgang door de grote noordelijke muur, die de **Stoa Poikilè** (lett.: de 'Veelkleurige Zuilengang – 232 x 97 m.) – of was het een hippodroom? – afsluit. De muur is aan deze zijde op een hoogte van 9 m. bewaard, en had oorspronkelijk van weerszijden een porticus: zo kon je zelf kiezen of je in de zon of in de schaduw, in de koelte of de hitte wilde wandelen! Het centrale bassin (106 x 26 m.) is heraangelegd. Om de smalle westelijke zijde en een deel van de zuidkant te steunen is er een indrukwekkende substructuur gebouwd, die loopt tot aan de vestibule tussen de kleine en grote thermen en waardoor wel 160 ruimten ontstonden die gediend hebben als slaven- en wachtverblijven en als voorraadkamers.

Op de noordoostelijke hoek van de 'Pecile' sluit een rechthoekige zaal met een grote absis aan, de zgn. **Zaal van de Filosofen**, zo genoemd naar de 7 nissen in deze zaal, waarvan men aanneemt dat daar de beelden van de '7 Wijzen' in hebben gestaan. Je kan van hier naar de zgn. **Eilandvilla**, één van de meest suggestieve plaatsen van dit complex. Dit is een rond gebouw met een diameter van 43,5 m. met een naar het noorden gerichte vestibule, omgeven door een cilindervormige muur en steunend op 40 Ionische zuilen. Op het eilandje in het midden, dat door een ringvormige gracht omgeven is waarover oorspronkelijk 2 draaibrugjes hingen (later vervangen door een gemetste brug), staat een soort van miniatuurvilla, met over een diameter van 24,5 m. alles 'd'erop en d'eraan': een vestibule aan de noordkant, in het midden een klein peristylum met een fontein en een kleine porticus, en aan de zuidkant een triclinium (eetzaal) of een tablinum ('verblijfszaal'). Aansluitend is er nog een toilet en een klein thermaal gedeelte, met een kleedruimte, een frigidarium en een caldarium (koud en warm bad)!

Als je vanuit dit 'villaatje' verder naar het zuiden gaat passeer je opnieuw een thermaal complex dat, Rome - Tivoli

naar men aanneemt, ook als 'heliocaminus' (zonnebad!) gediend heeft, en een 'vallei' waar er een **Nympeum** (een 'waterpartij') zou geweest zijn. Links hiervan ligt een **Quadriporticus** met 40 zuilen van wit marmer en een grote visvijver in het midden. Van hier kan je ook naar een suggestieve 'cryptoporticus'. Aan de zuidkant ligt een gebouw met een apart grondplan dat het Nympeum met de 'Pecile' verbindt. De grote centrale ruimte is door 2 rijen zuilen in 3 beuken verdeeld. Aan 3 zijden waren er exedra's met telkens een porticus. De kant naar de 'Pecile' wordt ingenomen door een rechthoekige ruimte met een fontein en 2 kleine portieken. Opvallend is de erg rijke decoratie van de kapitelen met dolfijnen erop tot de vloeren met marmerinleg.

Nog verder zuidwaarts kom je in een erg groot complex dat uit 2 **thermen** bestaat: de 'Grote' en de 'Kleine', met tussenin een 3de complex, dat nog niet opgegraven is en dat bekend is onder de naam 'Vestibule', omdat men aanneemt dat dit één van de toegangen tot de villa was. Even verder ligt dan een volgende grote attractie van de Villa Hadriana: de lange en smalle vallei van de **Canopus**, genoemd naar de plaats in Egypte op 15 mijl van Alexandrië, waar er een beroemde tempel was van Serapis en waar je via een kanaal vanop de Nijl naar toe kon, een absolute 'must' voor Romeinen op 'cruise'! De natuurlijke vallei heeft Hadrianus nog wat laten uitdiepen en hij heeft een waterbassin (119 x 18 m.) laten aanleggen dat het genoemde kanaal evocceert. De dienstlokalen aan de westelijke oever dienen nu als museum, waar de vondsten van sinds 1951 in zijn ondergebracht. Aan de oostelijke kant staat een stevige muur van 240 m. De smalle noordzijde is door een halfcirkelvormige zuilenrij afgesloten, die alternerend door architraven en bogen zijn verbonden. De beelden ertussen zijn afgietsels van originelen uit het museum. Dat is ook zo voor de karyatiden en de silenen die aan de boord van het water staan. Er zijn in deze buurt nogal wat beelden opgegraven met egyptiserende invloeden en afbeeldingen van Antinoös, het 'vriendje' van Hadrianus, die uitgerekend in de Canopus van Egypte verdrongen is. De andere smalle zijde wordt gevormd door een groots 'Nympeum' met een verrijnd systeem van watertoevoer, dat een echt scenografische afsluiting vormt van het geheel.

Als je niets wil missen van het complex moet je naast het museum westelijk gaan, naar het hoogste punt van de villa, de zgn. **Uliveto Roccabruna**, een terrein dat blijkbaar uiterst geschikt is voor de olijfteelt: hier staat de grootste olijfbom van heel Tivoli! De zgn. Torre di Roccabruna is een grote achthoekige zaal die door een koepelconstructie overdekt is. Hier bovenop was er waarschijnlijk een rond Belvédère, waar je (vroeger langs buiten, nu langs binnen) op kan en vanwaar je een mooi uitzicht hebt over heel de villa en de streek errond. Je kan dan ook nog de westelijke steunmuur volgen tot je, een 300-tal m. verder en in een erg pittoreske omgeving (door de ruïnes en het groen van de olijfbomen) bij een nog maar gedeeltelijk opgegraven complex komt dat de 'Accademia' genoemd wordt, naar de filosofische school van

Aristoteles in Athene. De verfijning van de architectuur en van de decoratie en de verheven en panoramische ligging hebben sommigen doen vermoeden dat er zich ook hier een residentie van de Keizer bevond, het zgn. 'Palazzo Piccolo' (het Klein Paleis). Nog eens 300 m. verder bevindt zich het 'Odeon', het best bewaarde (muziek) theater van de villa (met een diameter van 45 m.).

Je kan eerder al vanuit de Canopus op je stappen terugkeren en via het zgn. 'Pretorium' (waarvan men dacht dat het de kazerne van de Pretorianen – de Keizerlijke wacht – was, maar waarvan men nu aanneemt dat het opslagplaatsen waren), de achterkant van de Thermen en de 'Quadriporticus' naar het meest oostelijke deel van de villa gaan, waar je de eigenlijke **Keizerlijke Residentie** aantreft, die parallel met de zgn. **Tempevallei** (nu een erg romantisch bos) gebouwd is. Het is een indrukwekkend complex over meer dan 50.000 m², dat ook architectonisch tot de absolute top behoort (zie de zgn. 'Sala d'Oro', de 'Gouden Zaal'). Je komt, als je ver genoeg achter de 'Kazerne van de Wachters' doorgaat op de 'Piazza d'Oro', een peristylum dat zijn naam heeft van zijn schitterende versiering en het groot aantal kunstwerken die er gevonden zijn. Langs een achthoekige vestibule kom je op dat tuinterras, waar wel 60 zuilen stonden en dat ook toegang geeft tot enkele suggestieve cryptoportici. In de gebouwen aan de overkant van de vestibule bevindt zich, centraal, de 'Sala d' Oro', een achthoekige zaal met convexe en concave lijnen, die aan een klavertje vier doen denken: uiterst geraffineerde en technisch bijzonder geavanceerde architectuur!

Als je vanuit de vestibule terug noordwaarts gaat, kom je in de zgn. 'Zaal van de Dorische Pilasters', ondersteund door pilasters met een Dorische architraaf, waarvan een hoek gereconstrueerd is. Dit zou een 'Basilica' zijn geweest, waar de Keizer recht sprak. Aansluitend is er een 'Nymphaeum' en een 'Triclinium' (in dit geval een zomereetkamer). Aan de overkant van het zgn. 'Paleisperistylum' zijn er een aantal vertrekken waaronder de 'Privébibliotheek' van de Keizer: in de nissen stonden kasten voor de boekrollen. Deze vertrekken sluiten aan op een cryptoporticus waarvan het gewelf met landelijk geïnspireerde mozaïeken is bezet. Je komt zo in een 3de peristylum: de **'Koer van de Bibliotheken'**, genoemd naar de aansluitende bouwcomplexen waarin men een tijd lang een Griekse en een Latijnse Bibliotheek meende te herkennen.

Heel de noordoostelijke kant wordt ingenomen door een lang gebouw dat als gastenverblijf was ingericht: de **'Hospitalia'**, met een groot salon in het midden en 5 ruimten aan elke kant met telkens plaats voor 3 bedden. De vloermozaïeken in zwart en wit marmer zijn uiterst geraffineerd.

Aan de overkant liggen, op een lager niveau, een aantal gebouwen rond een centraal salon, het 'Keizerlijke Triclinium'. Aansluitend is er nog het 'Tempepaviljoen', een belvédère over de pittoreske vallei van de 'Acqua Ferrata'. Men noemde ze de **'Tempevallei'**, naar de beroemde vallei in Thessalië, waar zich zoveel Griekse mythen afspeelden en die zo vaak door de antieke dichters is vermeld.

Langs een 'Nymphaeum' en het zgn. 'Tempeltje van Venus', waar zich het 17de -eeuwse 'Casino Fede' (het gebouw voor de 'diensten' van de villa) bevindt, kom je bij het kleine **'Griekse Teater'**, waarvan nog enkele onderdelen van de toeschouwersruimte en het proscenium bewaard zijn. Als je dan de laan verder afgaat kom je bij de uitgang.